

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
michal.grygiel@umk.pl

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
milek@umk.pl

Katedra Tworzyw Formierskich, Technologii Formy i Odlewnictwa Metali Nieżelaznych
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
agarbacz@agh.edu.pl

Michał Grygiel, Józef W. Miłek, Aldona Garbacz-Klempka

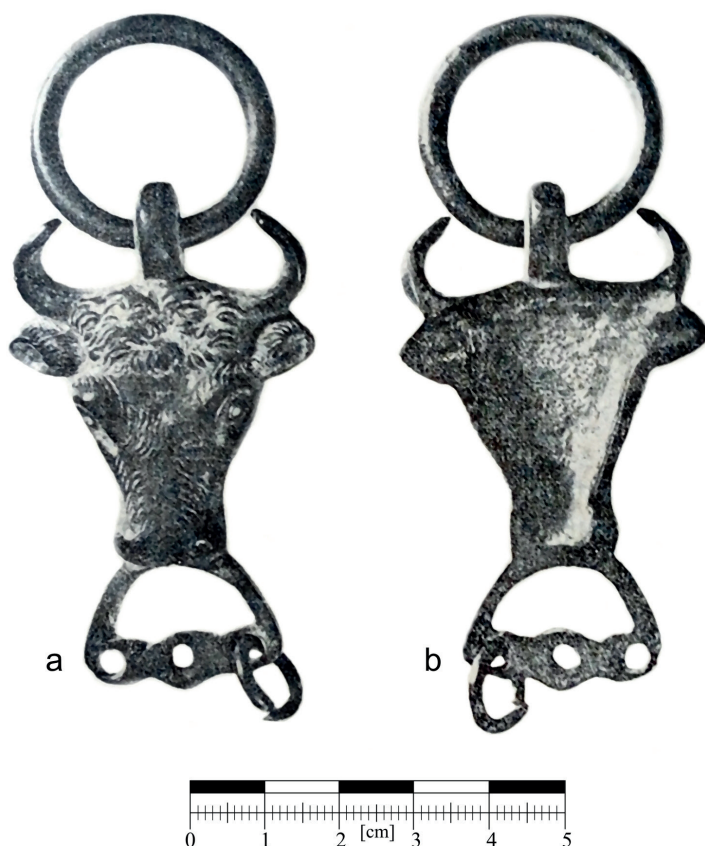
W SPRAWIE METALOWEJ CZĘŚCI PASA Z GŁÓWKĄ BYKA Z BURKATU POD DZIAŁDOWEM

Zarys treści. Z obszaru dorzeczy Odry i Wisły pochodzi niewielka liczba dewocjonałów starożytnych. Za jedno z nich dotychczas uważano znalezioną jeszcze w okresie międzywojennym zawieszkę brązową ze starannie wymodelowaną i szczegółowo wyczelowaną główką byka odkrytą luźno w Burkacie pod Działdowem. Ostatnio na analogiczny przedmiot natrafiono w ziemi ornej w Solcu Kujawskim. Badanie specjalistyczne z zastosowaniem spektrometrii rentgenowskiej wykazało, że został wykonany z praktycznie czystego mosiądzu o cechach nowożytno-współczesnego stopu. To z kolei skłoniło do dalszego poszukiwania wzorców dla niego i zawieszki z Burkatu w nieodległej rzeczywistości kulturowej. Uwagę zwróciły przy tym bardzo podobne, a niekiedy wręcz analogiczne elementy metalowe nowożytnych pasów rzeźniczych, zdobione często motywem główki byka będącym ważnym symbolem cechowym. W artykule została również omówiona problematyka innej plastyki dewocjonalnej o cechach starożytnych występująca na obszarze europejskiego *Barbaricum*, do której należą głównie brązowe figurki z przedstawieniami bóstw rzymskich. W ich przypadku podkreślono zróżnicowany mechanizm adaptacji wśród północnych barbarzyńców, poczynając od traktowania ich jako zwykłego złomu wykorzystywanego w lokalnej produkcji metalurgicznej, a kończąc na czytelnym na Pomorzu Nadodrzańskim zwyczaju składania figurek w charakterze wotów w szeroko pojętym środowisku wodnym.

Słowa kluczowe: starożytne dewocjonała, plastyka bukefaliczna, rzeźnicze pasy cechowe, europejskie *Barbaricum*.

Zagadnienie oddziaływań religii i kultów antycznych na wierzenia ludów europejskiego *Barbaricum* było już wielokrotnie omawiane w literaturze naukowej. Materialnemu aspektowi tego zagadnienia w odniesieniu do ziem polskich wiele uwagi poświęciła w swoich publikacjach Janina Rosen-Przeworska. Wskazała ona między innymi na występujące w okresie rzymskim na obszarze dorzeczy Odry i Wisły zróżnicowane dewocjonaalia starożytne o przeżytkowych cechach celtyckich i celto-scytyjskich, do których zakwalifikowała głównie wyroby drobnej plastyki figuralnej pochodzenia prowincjonalno-rzymskiego. Wśród nich znalazła się między innymi zawieszka z Burkatu pod Działdowem zdobiona realistycznym przedstawieniem główki byka. Według J. Rosen-Przeworskiej jej obecność wraz z paroma innymi przykładami plastyki bukefalicznej sugeruje istnienie lokalnego kultu galo-rzymskiego boga Tarvosa, a być może też towarzyszącego mu zwyczaju składania ofiar z byków (tauroboliów) (Rosen-Przeworska 1963, s. 97–104).

Zawieszka z Burkatu tak jak większość pozostałych starożytnych dewocjonaaliów została znaleziona luźno. Bezpośrednio po jej odkryciu w 1930 roku zasilila zbiory polskiego Muzeum Mazurskiego w Działdowie i zaginęła wraz z częścią kolekcji muzealnej w czasie drugiej wojny światowej (Woźniak, Grabarek 2020, s. 379, przypis 73, oraz uprzejma informacja p. Krzysztofa Siemianowskiego z Muzeum Pogranicza w Działdowie). Pierwsze informacje o tym starannie wykonanym przedmiocie pokrytym ciemnozieloną patyną opublikował niedługo po jego odkryciu Włodzimierz Antoniewicz (1931). Dokonał przy tym dokładnego opisu zawieszki, określając ją jako wyrób uzyskany techniką odlewu na wosk tracony i wskazując na jej trzy zasadnicze części: zajmujące centralne miejsce, precyzyjnie wymodelowane i wycyzelowane ze szczegółami tylko na jednej stronie, przedstawienie *en face* główki byka oraz przylegające do niego od góry masywne uszko z solidnym kółkiem do zawieszania, a także stanowiący dolne zakończenie charakterystyczny pałąk zamknięty podstawą złożoną z trzech owali, z których każdy ma otwór; w jednym z nich zachowało się jeszcze niewielkie ogniwo łańcuszka o niesklepanych końcach, ze śladami korozji żelaznej (ryc. 1). Maksymalna długość zawieszki wraz z uszkiem i pałąkiem wyniosła 9 cm, a jej największa szerokość mierzona od ucha do ucha byka to około 3,5 cm. Jednocześnie autor ten nie był w stanie wskazać analogii dla zawieszki z Buraktu. Kierując się jednak jej zaawansowanymi cechami stylistycznymi, przedstawił domysł, że może to być wyrób późnogrecki lub rzymski (Antoniewicz 1931, s. 88). Pogląd ten był następnie wielokrotnie powielany w literaturze, a nawet doczekał się twórczego rozwinięcia w przytoczonych na wstępie badaniach J. Rosen-Przeworskiej. Niedawno

Ryc. 1. Zawieszka z Burkatu pod Działdowem, pow. loco (wg Antoniewicz 1931)

Fig. 1. Bronze pendant from Burkat near Działdowo, loco district (according to Antoniewicz 1931)

w miejscowości Solec Kujawski natrafiono na zalegającą luźno w ziemi ornej bardzo podobną zawieszkę, również pokrytą zielonkawą patyną i noszącą liczne wytarcia powierzchni spowodowane najpewniej długim i intensywnym użytkowaniem (ryc. 2, 3). Istotną różnicę stanowi w niej tylko wyobrażenie główki byka, przedstawionej nie na wprost, lecz z półprofilu i umieszczonej w owalnym, medalionowatym polu (ryc. 3).

Egzemplarz z Solca poddano badaniu składu chemicznego przy zastosowaniu techniki fluorescencji rentgenowskiej (ED XRF), którego wynik wskazał, że

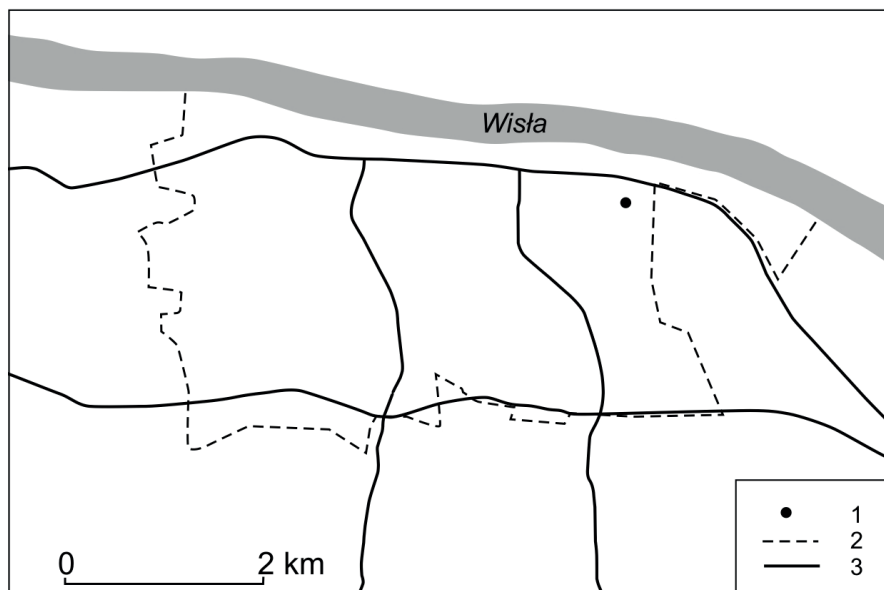

Ryc. 2. Zawieszka z Solca Kujawskiego, pow. bydgoski (fot. J.W. Milek)

Fig. 2. Brass pendant from Solec Kujawski, Bydgoszcz district (photo by J.W. Milek)

jest to wyrób wykonany praktycznie z czystego mosiądzu (tab. 1)¹. Zawartość mosiądzu w kółku i medalionie mieści się w przedziale 23–28%, towarzyszy jej niewielka – wynosząca zaledwie około 0,5% – zawartość ołowiu. W omawianym przypadku udział typowych zanieczyszczeń lub dodatków stopowych w zabytkach pradziejowych, zwłaszcza cyny, srebra, antymonu i arsenu, jest wyjątkowo niski. Z kolei udział cynku przekraczający 20% jest również dość

¹ Analizę wykonała dr hab. inż. Aldona Garbacz-Klempka z Katedry Tworzyw Formierskich, Technologii Formy i Odlewnictwa Metali Nieżelaznych Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie.

Ryc. 3. Lokalizacja odkrycia zawieszki z Solca Kujawskiego, pow. bydgoski (rys. J.W. Miłek)

Fig. 3. Discovery location of the pendant from Solec Kujawski, Bydgoszcz district (drawing by J.W. Miłek)

Tab. 1. Analiza składu chemicznego zawieszki z Solca Kujawskiego, pow. bydgoski, na podstawie ED-XRF (% mas.)

Table 1. Chemical composition analysis of the pendant from Solec Kujawski based on ED-XRF (wt%)

Obszar/ Area	Metoda/ Method	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Bi
Kółko/ Ring	FP alloy_03	0,19	0,05	0,11	64	27	< 0.01	< 0.02	0,06	< 0.05	0,65	< 0.001
Kółko/ Ring	FP alloy_03	0,19	0,05	0,11	64	28	< 0.01	< 0.02	0,07	< 0.05	0,69	< 0.001
Medalion/ Medallion	FP alloy_03	0,03	0,05	0,11	67	23	< 0.01	< 0.02	< 0.02	< 0.05	0,40	< 0.001
Medalion/ Medallion	FP alloy_03	0,03	0,05	0,11	67	24	< 0.01	< 0.02	< 0.02	< 0.05	0,45	< 0.001

nietypowy². Charakterystyka stopowa przedmiotu z Solca znajduje bardzo słabe analogie w ogólnych trendach wytwórczości metalurgicznej rejestrowanych w środkowoeuropejskim *Barbaricum* (zob. np. Kowalski, Garbacz-Klempka 2015; Bokiniec, Garbacz-Klempka 2017) i nawiązuje raczej do nowożytno-współczesnych stopów miedzi i cynku³. Zarówno ta wskazówka, jak i brak analogii dla obu zawieszek w materiałach starożytnych skłoniły autorów do dalszych poszukiwań wzorców w nieodległej rzeczywistości kulturowej.

Uwagę zwróciły przy tym metalowe części pasów rzeźniczych z XIX i początków XX wieku, często zdobione protomem zwierzęcym w postaci głowy byka przedstawionej w pozycji *en face*, będącym herbem cechowym tej niegdyś niezwykle silnej i ważnej grupy zawodowej⁴. Są to najczęściej różnego rodzaju klamry, łączniki lub rozdzielacze skórzanych rzemieni pasa (ryc. 4). Wśród nich

Ryc. 4. Ozdobna klamra pasa rzeźniczego z pierwszej połowy XIX wieku (fot. J.W. Milek)

Fig. 4. Decorative butcher's belt clasp from the first half of the 19th century (photo by J.W. Milek)

² Autorzy dziękują koledze Łukaszowi Kowalskiemu (IA UMK) za pomoc przy interpretacji wyników analizy archeometalurgicznej.

³ Obecnie dysponujemy niemal 500 oznaczeniami składu pierwiastkowego ponad 400 przedmiotów mosiężnych z okresu rzymskiego odkrytych na ziemiach polskich (oznaczenia uzyskane przeważnie techniką XRF, zestawione i aktualnie opracowywane przez M. Grygiela). Są to głównie fibule, szpile, elementy pasa i bransolety, reprezentujące zarówno miejscowe formy barbarzyńskie, jak i importy z obszaru Imperium Romanum. Zaledwie kilkanaście z nich można uznać za wyroby o bardzo wysokiej zawartości cynku, tj. przekraczającej 20% masy stopu wg klasyfikacji stopów starożytnych zaproponowanej przez J. Riederera (Voß, Hammer, Lutz 1998, s. 200–203, tab. 20). Natomiast wyraźnie dominują typowe dla starożytności przedmioty mosiężne z wysoką (10–15%) i średnią (5–10%) zawartością cynku.

⁴ Informacje dotyczące struktury, uposażenia i znaczenia dawnych cechów rzeźniczych na ziemiach dzisiejszej Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć w następujących publikacjach: cech krakowski (Chmiel 1930), cech toruński (*Księga* 1931), cech lubelski (Ziółek 1971), cech łódzki (*Cech* 1958), cech piotrkowski (Majewski 2020).

Ryc. 5
Ozdobna zawieszka pasa rzeźniczego
z pierwszej połowy XIX wieku
(fot. J.W. Milek)

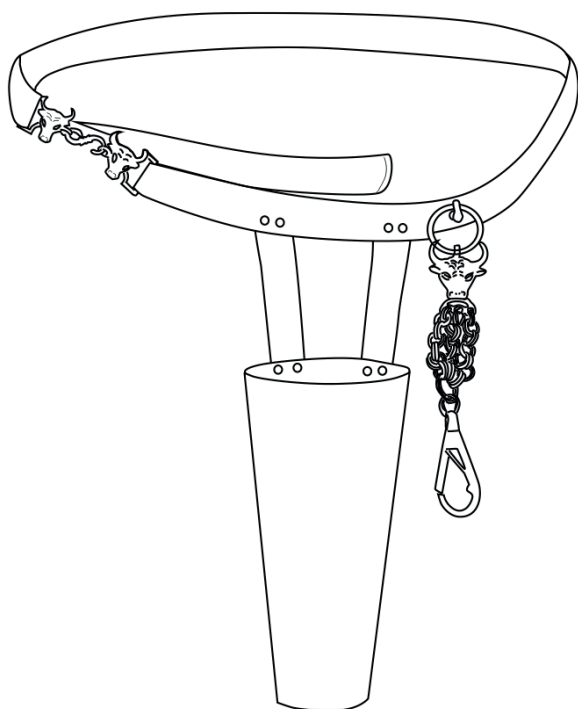
Fig. 5
Decorative butcher's belt pendant
from the first half of the 19th century
(photo by J.W. Milek)

można znaleźć elementy analogiczne do wyrobów z Burkatu i Solca będących rozbudowanymi, ozdobnymi formami zawieszek (ryc. 5), służących do troczenia elementów wyposażenia rzeźniczego, a w szczególności długich musaków (niem. *Wetzstahl*) do ostrzenia noży (określanych też jako stalki lub ręczne ostrzałki prętowe), zaopatrzonych w drewnianą rękojeść zakończoną uszkiem służącym do zawieszania. Stałym elementem podwieszanym na dawnym pasie rzeźniczym był również drewniany lub skórzany futerał na noże (ryc. 6)⁵.

Z powyższych ustaleń wynika konieczność gruntownej rewizji poglądów dotyczących proveniencji zawieszki z Burkatu i skreślenia jej z listy starożytnej

⁵ Oryginalny rzeźniczy pas z metalową klamrą z emblematami w kształcie głowy byka przechowuje Muzeum Gospodarki Mięsnej w Sielinku koło Opalenicy (jedyna tego rodzaju placówka w Polsce gromadząca zbiory dotyczące historii rzemiosła rzeźniczego i przemysłu mięsnego od połowy XVII wieku, będąca oddziałem Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie). Dokładna proveniencja zabytku nie jest znana. Wiadomo jedynie, że pochodzi z lat 20. XX wieku i jest depozytem Krakowskich Zakładów Mięsnych przy ul. Bartników w Krakowie. Muzeum jest również w posiadaniu nieznanego pochodzenia metalowej dewizki do zegarka z emblematycznym przedstawieniem główki byka związanej z połową XIX wieku. Wymienione zabytki z Muzeum w Sielinku nie są jednak identyczne z zawieszkami z Burkatu i Solca Kujawskiego (autorzy pragną uprzejmie podziękować za przekazane informacje p. mgr. inż. Przemysławowi Teclawowi z Działu Historii Wsi, Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie).

Ryc. 6
Rekonstrukcja pasa rzeźniczego
z pierwszej połowy XIX wieku
(rys. J.W. Miłek)

Fig. 6
Reconstruction of a butcher's
belt from the first half of the 19th
century (drawing by J.W. Miłek)

plastyki figuralnej o charakterze sakralnym odkrytej na ziemiach polskich. Obecnie można do niej zaklasyfikować przede wszystkim różnego rodzaju statuetki brązowe pochodzenia prowincjonalno-rzymskiego, występujące zresztą też w innych częściach europejskiego *Barbaricum* oddalonych mniej lub bardziej od limesu reńsko-dunajskiego i przedstawiające bóstwa grecko-rzymskie, zwierzęta lub bliżej nieokreślone postaci. Stanowią one nie tylko śladową część ogromnej liczby importów rzymskich, jakie trafiły na obszar *Barbaricum*, lecz także są zaledwie małym odpryskiem przebogatej plastyki dewocjonalnej produkowanej z różnorodnych materiałów w północnych prowincjach Cesarstwa Rzymskiego od II wieku n.e. Nawiązywała ona pod względem stylistycznym do wyrobów z okresu późnohellenistycznego, ale kryła w sobie treści związane z licznymi religiami funkcjonującymi w świecie rzymskim, w tym popularnymi w Galii i w prowincjach reńsko-dunajskich kultami pochodzenia celtyckiego. Umieszczano ją przede wszystkim w lara-riach i w charakterze wotów w świątyniach. Powszechne w świecie rzymskim zjawisko materializacji sfery obrzędowo-kultowej musiało też powodować

ogromny popyt na tego rodzaju wyroby, a zauważalne wśród nich ujednolicenie formalno-technologiczne sugeruje masową produkcję prowadzoną najpewniej w wielu pracowniach brązowniczych trudniących się wytwarzaniem wyrobów przemysłowych, np. różnego rodzaju naczyń czy elementów dekoracyjno-architektonicznych (Kaufmann-Heinimann 1998; 2013, s. 13).

Na obszarze *Barbaricum* odkrycia tego rodzaju dewocjonaliów koncentrują się w strefie osadnictwa Germanów reńsko-wezerskich między dolnym biegiem Renu i Łaby (Eggers 1951, mapa 63). Natomiast występują one znacznie rzadziej u ludów zamieszkujących dalej na wschód w dorzeczu Łaby (Fredrich 1902; Eggers 1951, s. 182, zestawienie 110; CRFB D1, 1994, s. 102, tabl. 19; CRFB D3, 1998, s. 39, 75–76, tabl. 20, 52, 53), a także na Pomorzu, skąd znane są głównie z kilku depozytów związanych ze środowiskiem wodnym na obszarach położonych nad dolną Odrą (Eggers, Stary 2001, s. 81, 92, 122, nr 25, 132, 265, tabl. 233: 20, 267: 7, 268: 1, 324: 8). Pojedyncze, rozproszone odkrycia starożytnej plastyki figuralnej znane są również z obszarów Polski Środkowej i Południowej objętych osadnictwem ludności kultury przeworskiej i kultury luboszyckiej (Majewski 1949, 68: 44, tabl. I: 2; Majewski 1960, s. 24, tabl. XL, XLI; Eggers 1951, s. 109, 107, 157, nr 760, 774, 2222; Biborski 2017)⁶. Pochodzą też z Moraw i Słowacji, w tym ze strefy przyłimesowej nad środkowym Dunajem (Eggers 1951, s. 146, 147, nr 1920, 1925, 1934; Kraskovská 1965, s. 164, 173, tabl. II: 1; Kolník 1984, ryc. 48, 50, 57). Niedawno w miejscowości Újezd u Rosic koło Brna odkryto fragmenty unikatowej na terenie *Barbaricum* trójkątnej blachy wotywniej z repusowanymi przedstawieniami dedykowanymi Jupiterowi Dolichenusowi (Jílek i in. 2024). Zaledwie kilkanaście statuetek bóstw rzymskich i uznawanych za importy figurek zwierzęcych pochodzi ze Skandynawii, przy czym większość z nich odkryto na Fionii i Jutlandii (Eggers 1951, s. 79 i nn.; Lund-Hansen 1987, s. 288, 475).

Ponadto w literaturze istnieje szereg informacji o przypadkowych odkryciach posążków dokonanych w XVIII i XIX wieku, których antyczna metryka nie została dotąd w pełni zweryfikowana (Kolendo 1981). Niektóre z nich mogą być tylko antykizującymi wyrobami współczesnymi (Nowakowski 2013, s. 411, tabl. CLVI). Przykład zawieszki z Burkatu wskazuje, że pomocne w rozstrzyganiu wątpliwości wokół autentyczności zabytków ze stopów miedzi mogą być wyniki nowoczesnych badań metalograficznych, których wykonywanie

⁶ Zupełnie nowe, jeszcze niewprowadzone do obiegu naukowego odkrycie posążka prawdopodobnie Marsa pochodzi z obszaru gminy Jarocin w południowej Wielkopolsce (*Figurka znaleziona pod Jarocinem może być bezcenna*, Gazeta Jarocińska, nr 53/1, wyd. 30 grudnia 2024).

wyduje się obecnie wręcz zabiegiem koniecznym. Nasuwa się przy tym jeszcze jeden problem natury metodologicznej dotyczący interpretacji znaczenia elementów związanych z antyczną sferą sakralną w środowisku północnych barbarzyńców. Nie ulega wątpliwości, że mechanizm ich przenikania poza limes musiał być zróżnicowany, poczynając od pokojowych kontaktów handlowych, przez rzymskie podarki dyplomatyczne lub jako własność najemników barbarzyńskich powracających ze służby w armii rzymskiej, a kończąc na gwałtownych wydarzeniach, takich jak nasilające się od drugiej połowy II wieku n.e. łupieżcze najazdy barbarzyńców na północne prowincje cesarstwa. Znaleźiska gromadne typu Neupotz (Lkr. Gernersheim, D) dobitnie wskazują, że w charakterze łupów wywożono do *Barbaricum* duże ilości wyrobów metalowych, w tym również takich o przeznaczeniu sakralnym, zrabowanych ze świątyń bądź prywatnych sanktuariów domowych (Künzl 1993). Pozyskiwano też złom z opuszczonych rzymskich placówek na limesie i w *Barbaricum*. Równocześnie na terenie środkowych Niemiec odnotowano dużą liczbę przypadków recyklingu rzymskiego surowca metalowego przez barbarzyńców związanych głównie z III wiekiem n.e. i początkami wieku IV (Voß, Hammer, Lutz 1998; Voß 2016, s. 141–143). W charakterze półsurowca wykorzystywano między innymi brązowe dewocjonalia, o czym świadczą niekompletne posążki lub ich małe fragmenty porzucone na osiedlach germańskich ze śladami intensywnej działalności metalurgicznej, np. w Kamen-Westick, Lkr. Hamm (Könemann, Fahr 2016, ryc. 3: 4) czy Fienstedt (Erfurt) (Schmidt 2012, ryc. 7). Barbarzyńcy, wchodząc w posiadanie figurek rzymskich, mogli też nadawać im znaczenie magiczno-religijne i traktować je jako przedmioty kultu. Znaczenie takie mogły mieć posążki odkrywane w środowisku wodnym, które zdeponowano przypuszczalnie jako rodzaj ofiar wotywnych. Podobne ofiary w postaci różnego rodzaju przedmiotów metalowych, przede wszystkim ozdób i części stroju oraz naczyń, składano powszechnie na terenach Europy Środkowej i Północnej już od epoki brązu. Śladem tego starego rytuału może być przykładowo kilka figurek rzymskich odkrytych w środowisku wodnym w stosunkowo nieodległych miejscach nad dolną Odrą (Eggers 1951, mapa 63). Natomiast mało prawdopodobne wydaje się przenikanie do *Barbaricum* wraz z dewocjonaliami związanych z nimi bogatych antycznych treści ideowych. Śladów takiego zjawiska nie znajdziemy przede wszystkim w źródłach pisanych opisujących północnych barbarzyńców. Występuje w nich natomiast często mylnie postrzegany zwyczaj *interpretatio Romana* polegający na tłumaczeniu znaczenia obcych bóstw i zachowań religijnych poprzez ich odniesienie do spektrum pojęć starożytnych (np. Cezar, 6.21; Tacyt, 9; Maier 1994, s. 179–180).

Jeśli nawet zachodziło zjawisko transferu jakichś elementów rzymskiej sfery *sacrum*, to musiało ono dotyczyć przede wszystkim strefy przylimesowej, najściślej połączonej ze światem prowincjonalno-rzymskim więzami społeczno-gospodarczo-politycznymi. W sumie jednak niewielka liczba starożytnych obiektów sakralnych w *Barbaricum*, a także ewidentne traktowanie niektórych z nich jako źródła surowca w lokalnej produkcji metalurgicznej nakazują odnieść się sceptycznie do możliwości szerszego przyjęcia przez północnych barbarzyńców treści niezwykle różnorodnych religii i kultów świata starożytnego. Przełom w tym zakresie przyniósł dopiero schyłek starożytności, kiedy różne ludy barbarzyńskie zamieszkujące przy limesie lub osiedlające się w granicach państwa rzymskiego powszechnie adaptowały się do dominującej od IV wieku religii chrześcijańskiej.

Bibliografia

Źródła

- Cezar – Caesar, *Commentarii de Bello Gallico*, tłum. H.J. Edwards, The Gallic War, Loeb Classical Library 72, Cambridge 1917.
- Tacyt – P. Cornelius Tacitus, *Germania*, tłum. T. Plóciennik, Fontes Historiae Antiquae, Zeszyty Źródłowe Zakładu Historii Społeczeństw Antycznych X, Poznań 2008.

Literatura

- Antoniewicz W., 1931, *Notatki archeologiczne. 1. Brązowa główka wołu z Burkat pod Działdowem*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 13, s. 86–90.
- Biborski M., 2017, *A figurine of Amor from Huczwice, Baligród Commune, Lesko District, in south-eastern Poland. A rare Roman import from the territory of the European Barbaricum*, [w:] *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*, Bd. 1, red. B.V. Eriksen, A. Abegg-Wigg, R. Bleide, U. Ickerodt, Schleswig, s. 399–409.
- Bokinić E., Garbacz-Klempka A., 2017, *Na skraju Pradoliny Wisły – materiały z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Rzęczkowie, pow. toruński, w świetle kontaktów kulturowych*, [w:] *Pradoliny pomorskich rzek. Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, red. M. Fudziński, W. Świętosławski, W. Chudziak, Gdańsk, s. 165–190.
- Cech, 1958, 1818–1958, 140 lat cechu rzeźników i wędliniarzy w Łodzi, Łódź.
- Chmiel A., 1930, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków.

- CRFB D1, 1994, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland*, Bd. 1: *Bundesländer Brandenburg und Berlin*, oprac. R. Laser, H.U. Voss et al., Bonn.
- CRFB D3, 1998, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland*, Bd. 3: *Bundesland Mecklemburg-Vorpommern*, oprac. H.U. Voss, M. Erdrich et al., Bonn.
- Eggers H.J., 1951, *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte I, Hamburg.
- Eggers H.J., Stary P.F., 2001, *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38, Ludwigslust.
- Fredrich C., 1902, *Die in Ostdeutschland gefundenen römischen Bronzestatuetten*, Küstriner Gymnasialprogramm 93, s. 1–11.
- Jílek J., Nejedlá A., Kvetánová I., Selucká A., Lukeš L., 2024, *The cult of Jupiter Dolichenus in the Central European Barbaricum?*, Újezd u Rosic – Hlohovec – Berlin-Lichtenberg Praehistorische Zeitschrift 99/1, s. 200–223.
- Kaufmann-Heinimann A., 1998, *Götter und Lararien aus Augusta Raurica. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt*, Forschungen in Augst 26, Augst.
- Kaufmann-Heinimann A., 2013, *Einleitung*, [w:] *Göttlich, menschlich. Römische Bronzen aus der Schweiz*, Ausstellung der Archäologischen Sammlung der Universität Zürich, red. M. Bürge, Zürich, s. 9–26.
- Kolendo J., 1981, *Z dziejów odkryć antycznych posążków brązowych na ziemiach Polski*, Studia Archeologiczne 1, s. 63–80.
- Kolník T., 1984, *Rímske a germánske umenie na Slovensku*, Bratislava.
- Könemann P., Fahr R., 2016, *Neues zu Kamen-Westick – Forschungen zu Metallfunden und zur Importkeramik*, Archäologie in Westfalen-Lippe 2015, s. 196–200.
- Kowalski Ł., Garbacz-Klempka A., 2015, *Wyniki analiz metaloznawczych*, [w:] *Linowo, stanowisko 6. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej*, red. M. Kurzyńska, Grudziądz–Toruń, s. 159–176.
- Kraskovská L., 1965, *Popolnicové pohrebisko v Ivanke pri Dunaji*, Slovenská Archeológia 13/1, s. 163–182.
- Księga, 1931, *Księga pamiątkowa cechu rzeźnickiego w Toruniu 1331–1931*, Toruń.
- Künzl E., 1993, *Die sakralen Objekte und Votive*, [w:] E. Künzl, *Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plündergut aus dem römischen Gallien*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 34/1, Mainz, s. 85–104.
- Lund Hansen U., 1987, *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske fortidsminder, Serie B, Bind 10, København.
- Maier B., 1994, *Lexikon der keltischen Religion und Kultur*, Stuttgart.

- Majewski K., 1949, *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*, Wrocław.
- Majewski K., 1960, *Importy rzymskie w Polsce. Wybór źródeł archeologicznych do dziejów kontaktów ludności ziem polskich z imperium rzymskim*, Warszawa–Wrocław.
- Majewski M.Ł., 2020, *Cech rzeźników piotrkowskich w XVI–XVIII wieku*, Warszawa.
- Nowakowski W., 2013, *Metallstatuette aus ehem. Rauschen (Ostpreußen). Ein römischer Fund oder eine moderne Nachahmung?*, [w:] *Et in Arcadia ego. Studia memoriae Professoris Thomae Mikocki dicata*, red. W. Dobrowolski, T. Plóciennik, Warszawa, s. 409–415.
- Rosen-Przeworska J., 1963, *Przeżytki celtyckie i celto-scytyjskie na obszarze Polski*, *Archeologia Polski*, t. 8/1, s. 69–124.
- Schmidt Ch., 2012, *Just recycled? A new light on Roman imports in central Germany according to the central little farmstead of Frienstedt, Thuringia*, *Archaeologia Baltica* 18, s. 86–96.
- Voß H.U., 2016, *Material und Herstellungstechnik – Überlegungen zum germanischen Feinschmiedehandwerk in der Römischen Kaiserzeit*, [w:] *Verborgenes Wissen. Innovation und Transformation feinschmiedetechnischer Entwicklungen im diachronen Vergleich*, Berlin Studies of the Ancient World 35, red. B. Armbruster, H. Eilbracht, O. Hahn, O. Heinrich-Tamáska, Berlin, s. 139–162.
- Voß H.U., Hammer P., Lutz J., 1998, *Römische und germanische Bunt- und Edelmetallfunde im Vergleich. Archäometallurgische Untersuchungen ausgehend von elbgermanischen Körpergräbern*, Bericht der Römisch-Germanische Kommission 79, s. 107–382.
- Woźniak M., Grabarek A., 2020, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kurkach, pow. działdowski, stan. III*, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 71, s. 369–383.
- Ziółek J., 1971, *Cech rzeźników lubelskich*, *Rocznik Lubelski*, t. 14, s. 83–95.

ON THE METAL PART OF THE BELT WITH OX HEAD FROM BURKAT NEAR DZIAŁDOWO

Keywords: ancient devotional artifacts, ox-headed art, butcher's guild belts, European *Barbaricum*.

Summary

A small number of ancient devotional objects come from the area of the Oder and Vistula river basins. One of them has so far been considered to be a bronze pendant with a carefully modeled ox head discovered loosely in Burkat near Działdowo, back in the interwar period. More recently, an analogous object was found in a topsoil in Solec Kujawski. A specialized examination using X-ray Fluorescence Analysis (XRF) showed that it was made of a brass alloy with modern characteristics. It prompted a further search for both pendants patterns in a not so distant cultural reality and brought attention to very similar

and sometimes even analogous metal elements of contemporary butchers' belts, often decorated with the bull's head motif, an important guild symbol.

The article also discusses the issue of other ancient devotional objects found in the area of European *Barbaricum*, which mainly includes bronze figurines with representations of Roman deities. First of all, attention was paid to the varied mechanism of their adaptation among the northern barbarians, from treating them as recycling metal used in local metallurgical production to the custom, readable in the Pomerania on the Oder River, of depositing figurines as votive offerings in aquatic environment.